

RÉSZLET „A HORVÁT IRODALOM TÖRTÉNETE” C. KÉSZÜLŐ MUNKÁBÓL

DR. LŐKÖS ISTVÁN

(Közlésre érkezett: 1977. február 11.)

A horvátok letelepedése. A horvát állam kialakulása

A mai jugoszláv népek (szerbek, horvátok, szlovének) ősei az i. sz. V–VI. évszázad fordulóján, tehát a népvándorlás korában jelentek meg a Balkán félszigeten. A több hullámban történt betelepülés során főleg a félsziget középső vonalán, valamint a Dráva és a Száva folyók határolta térségben állapodtak meg. A mai Jugoszlávia területén élő szláv népcsoportok közül a szlovének már feltehetően az i. sz. I. évszázadban átkeltek a Dunán, ám egységes fellépésüket csak a VI. század végére teszik a források. Ekkor vezettek hadjáratokat Isztria és Észak-Olaszország városai ellen. *Paulus Diaconus provincia Sclavorum* néven már említi birodalmukat.

A szerbek és horvátok letelepedése *Konsztantinosz Porphyrogennétosz* szerint i. sz. 630–640 körül történt meg. A hagyomány úgy tartja, hogy a horvátok hét nemzetségben jutottak el a ma is általuk lakott területekre. *Konsztantinosz* szerint a X. században már tizennégy *župa* (feltehetően egy-egy nemzetség szálláshelyét nevezték így) található az Isztria, a mai tengermellék (Primorje), a Kulpa, a Száva és a Cetina folyók határolta térségben. Ő tesz említést arról is, hogy a horvátok ebben az évszázadban már mintegy 160 000 főnyi hadsereggel rendelkeztek.

A horvát állam kialakulásának folyamatáról sajnos igen keveset tud a történetírás. A szükséges forrásokból nagyjából az alábbiak hámozhatók ki. A VII. század elején már létrejött a horvát törzsszövetség, ám a IX. század kezdetétől az általuk lakott területet Nagy Károly vonta fennhatósága alá. 819-ben *Ljudevit Posavski* vezetésével felkelés tört ki, de 822-ben a frankoknak újra sikerült visszaállítani korábbi pozíciójukat. Ezt követően *Trpimir* fejedelemnek (i. sz. 845–864) sikerült néhány évre biztosítani birodalma függetlenségét. Egyébként ő nevezi magát első ízben *horvát fejedelemnek* (dux Chroatorum iuvatus munere divino), Klissában (Kliss) lévő várában fejedelmi udvartartása volt, a fejedelmi ranghoz illően világi és egyházi udvari személyiségekkel vette magát körül. Valójában birodalma székvárosává tette Klissát, ahonnan sikeres támadásokat indított a szomszédos, bizánci fennhatóság alá tartozó városok ellen, talán Split és Trogir voltak ezek, s a görög hadsereg fölött győzelmet is aratott.

Ez a korabeli nagyhatalmaktól (Bizánc és a frank birodalom) való függetlenség nem tartott sokáig, 875 után az alig megerősödött horvát fejedelemség ismét idegen hatalom, ezúttal bizánci fennhatóság alá került. Ez a függőség pedig csak *Tomislav* uralkodása (910–928) idején szűnt meg, aki következetesen *királynak* (rex) nevezte magát s akit 925-ben *X. János pápa* is annak titulált. Az ő uralkodása idején a dalmáciai püspökségek

igyekeztek elszakadni a bizánci kereszténységtől és a pápa fennhatósága alá kerültek. Maga Tomislav két döntő rendelkezést is hozott: 925-ben eltiltotta a Dalmáciában akkor még virágzó ószláv nyelvű liturgiát a templomokban, majd pedig megszüntette a Ninben alapított horvát püspökséget. Mindez a balkáni szlávság bizánci kultúrájától való elszakadást segítette, egyben – bár még nem véglegesen – a latin nyelvű keresztény kultúra terjedésének nyitott utat.

Tomislavot gyenge kezű uralkodók követték a trónon, ami a feudális anarchia kiszélesedésének teremtett jó feltételeket, ez viszont szükségszerűen az ország erejének, politikai, katonai tekintélyének és ütőképességének gyengülését eredményezte. Csak *III.* és *IV. Krešimirnek* sikerült újra megerősíteni a horvát állam pozícióját és tekintélyét, ami a kulturális fejlődés vizsgálatakor sem elhanyagolható momentum, ui. *IV. Krešimir* (1058–1074) alatt az 1060-ban összeült spliti zsinat véglegesen száműzte az ország területéről a bizánci kereszténységet, amelynek jelentősnek mondható bázisai még mindig működtek a horvát területeken. A zsinati határozat értelmében a szláv nyelvű liturgiát használó templomokat bezárták, a latinul nem tudó papokat elűzték, megtiltották a papságnak a nőülést s a szakáll viselését s az egyházi posztokat a latin nyelvű keresztény kultúrával rendelkező papokra bízta. A zsinati határozatok végrehajtása természetesen nem ment zökkenők nélkül, a királynak azonban végül is sikerült a lázadókat megfékezni.

A *Krešimir* által támogatott egyházi átszervezést *Zvonimir* (1076–1089) király vitte tovább, aki *VII. Gergely* pápa támogatását élvezte s így kötelességévé is lett a reformok további végrehajtása. Ő már évi 200 bizánci arany fizetésével hűbérurának is elfogadta a római pápát. Az egyházi ellenzék mindezek ellenére még az ő uralkodása idején is igen erős lehetett, több momentum vall arra, hogy ő maga is e csoport összeesküvésének lett áldozata. A *Zvonimir* halálakor felújuló belviszályok is eredményezték, hogy a XII. század hajnalán – egy a tizenkét horvát főúri nemzetséggel kötött megegyezés nyomán – 1102-ben *Kálmán* magyar királyt koronázták meg horvát királlyá a Zadar (Zára) közelében lévő Tengerfehérváron (Biograd na moru). Ezzel viszont már új fejezet kezdődött a horvát állam s így a horvát nemzeti kultúra – beleértve az irodalmat is – fejlődésében.

A szláv írásbeliség kialakulása

Cirill és Metód

A balkáni szlávság nyelvi jellemzőinek ismertetése előtt szükségszerűen azokról a személyekről kell szólnunk, akik ennek az írásbeliségnek megteremtői lettek s a közös szláv kultúra fejlődésének feltételeit megteremtették.

A „két szláv apostolként” ismert és emlegetett hittérítő, *Konsztantinosz-Cirill* (kb. 813–869) és *Methodiosz* (kb. 826–27–885) Szalonikiben született. Testvérek voltak, egy magas rangban lévő görög állami tisztviselő gyermekei. *Cirill* szerzetes volt, *Metód* előbb az állami közigazgatásban dolgozó tisztviselő s csak később lépett be a szerzetesi rendbe. Szláv nyelvi ismereteiket a szülővárosuk környékén élő szláv anyanyelvű lakosság körében szereztek. Ezzel a nyelvtudással már térítő munkájukat megelőzően jó szolgálatokat tettek a bizánci császári udvarnak azzal, hogy egyfelől létrehozták a szláv (*glagolita*) ábécét, másfelől pedig lefordították *ószláv nyelvre* a legfontosabb liturgikus szövegeket s a keleti keresztény egyház térítő munkájában részt vettek. Hittérítőkként kerültek a Nagymorva Birodalomba is, Raszisztzláv fejedelem hívta be őket, miután korábban hiába kért segítséget hittérítő törekvéseinek megvalósításához I. Miklós pápától. Raszisztzláv III.

Mihály görög császárhoz fordult személyesen a kéréssel, aki 863-ban örömmel eleget is tett ennek és *Cirillt* és *Metódot*, mint „két legmegbízhatóbb hittérítőjét” küldte Morvaországba – azt is remélve természetesen, hogy „... ezzel ez a fontos közép-európai terület nem Róma, hanem az ő érdekszférájába kerül.” (Sziklay László)

Nem érdektelen megemlíteni, hogy működésük óriási hatása tükröződik abban a tényben, hogy mindkettőjükéről – valószínűleg már a IX. század végén – *legenda* is keletkezett, amelyeket általában *Pannóniai legendák* gyűjtőnéven említenek. Küldetésük körülményeit foglalja össze az alábbi részlet: „Amikor a filozófus örvendezett az Istenben, ismét egy másik ügy merült fel, s nem kisebb mint az előző. Mert Raszisztzláv, a morva fejedelem, Istentől buzdítva tanácskozni kezdett hercegeivel s a morvákkal, és követséget küldött Mihály császárhoz, így szólván: »Miután népünk letért a pogányságról, és a keresztyén törvényt tartja, nincs senkink, aki nekünk a mi nyelvünkön magyarázza meg a keresztyén hitet, hogy – ezt látván – mások is csatlakozzanak hozzánk. Ezért küldj nekünk, felség, püspököt és ilyen tanítót, mert tetőled mindig jó törvény származik mindenfelé.«

A császár összehívá tanácsát, maga elé idézte Konstantint, a Filozófust, és elmondatta neki ezt a beszédet. És így szólt: »Tudom, Filozófus, hogy fáradt vagy, de el kell oda menned, mert e dolgot senki más úgy nem tudja elvégezni, mint te.«

A Filozófus így válaszolt: »Fáradt is vagyok, testem is beteg, de örömmel megyek oda, ha a nyelvüknek vannak betűik.«

De így szólt hozzá a császár: »Nagyapám is, apám is és sokan mások is kerestek ilyesmit, de nem találtak, hogyan találjak hát akkor én? «

A Filozófus így szólt: »Ki tud a vízre szavakat írni, és ki veszi magára az eretnek nevét? «

Ismét válaszolt neki a császár: Bárddal, a nagybátyjával együtt: »Ha akarsz, Isten megadhatja ezt néked, hiszen ő ad mindenkinek, aki kételkedés nélkül kéri őt, s a zörgetőknek megnyitattik.«

Elment a Filozófus s a régi szokás szerint imának adta át magát más segítőtársaival együtt. Nemsokára megjelent neki az Isten, meghallgatván szolgálóinak imáját, s mindjárt betűket alkotott, és elkezdte írni az evangélium szavait: »Kezdetben vala az Ige, és az Ige vala az Istennél, és Isten vala az ige« – és így tovább.” (Ford.: Sziklay László).

Az ószláv írásbeliség kialakulása

A népvándorlás korában a Balkánra betelepült szlávok a letelepedés idején még egy végső soron egységesnek tekinthető közös nyelvet beszéltek, amely az ún. *ószláv* nyelvből fejlődött ki. Az egymástól távolabb letelepedő szláv népcsoportok tagjai legfeljebb minimális eltérésekkel használták ezt a közös nyelvet, ami még a két szláv apostol, *Cirill* és *Metód* működése idején is jellemző volt: őket a Nagymorva Birodalom lakói éppúgy megértették, mint a Dél-Európában letelepedett szlávok tagjai. Az idők múlásával jóformán annyi változás történt, hogy az egyes területeken kialakultak az ún. „kulturális nyelvek” vagy másként „nyelvjáráások” ám a közösnek mondható *ószláv* nyelv továbbra is érvényben maradhatott, sőt a IX. századra annyira megerősödött, hogy a szláv írásbeliség kialakulásában is döntő szerepe lett. A szaktudomány többféle elnevezést használ az *ószláv* nyelv megjelölésére: hol az *ószláv* (orosz: старославянский язык; szerb–horvát: staroslavenski jezik; cseh: staroslověnština; bolgár: старославянски език; lengyel: starosłowiański język), hol az *óbolgár*, hol pedig az *óegyházi szláv* nyelvvaltozattal találkoznunk a szakirodalomban; legújabban viszont az *ómacedoszláv* elnevezés lett használatos.

Az ószláv nyelv illetően való felerősödése természetesen nem előzmények nélkül történt. Mivel írásbelisége a Balkánon született, számolni kell egyfelől egy közös déli szláv ősnyelv kialakulásával, másfelől meg a szláv írásbeliségnek a Balkánon jelentkező korai változataival. Ezt a feltevést támasztja alá egy *Chrabr* nevű szerzetesnek *Az írásról* c. ószláv értekezése is, amely szerint a Balkánon letelepedett szlávok a kereszténység felvétele után már *Cirill* és *Metód* fellépése előtt használták a latin és görög írásjegyeket „bez usztrojenija”, tehát anélkül, hogy azokat a szláv hangtanhoz igazították volna. Ezt írja: „Régebben a szlávoknak, amíg pogányok voltak, bizonyosan nem volt írásuk, hanem bevágásokkal és rovásokkal számoltak és beszéltek. Midőn azonban megkeresztelkedtek, igyekeztek a szláv beszédet módosítás nélküli római és görög betűkkel leírni.”

Chrabr értekezésében már arról is szó esik, hogy a szláv írás problémáját a „Filozófusnak” nevezett *Konsztantinosz-Cirill* oldotta meg, aki a görög kurzív írás alapjaira építve megalkotta a legrégebbi szláv ABC-t, amelyet *glagolita* ábécének, az ezzel írott szövegemlékeket a glagolita írásbeliség emlékeinek neveznek. Mindebből aztán az is következik, hogy a szláv írásbeliségben még ma is használt *cirill* ABC a *glagolitánál* fiatalabb, későbbi keletkezésű. Mindenképp utalnunk kell azonban itt arra is, hogy a régi szláv írásbeliség kutatói között máig is vita folyik arról, hogy a kettő közül, melyik írás volt valóban a korábbi keletkezésű. A vita egészét figyelembe véve úgy tűnik, változatlanul több érv szól a *glagolita* írás elsőbbsége mellett. „A glagolita szövegek nyelvileg archaikusabbak, közülük a legrégebbek cseh-morva területről származnak, ahol a cirill–metódi irodalom fejlődése elindult; sok olyan palimpszeszt maradt fenn, amelyben az eredeti glagolita szöveg helyébe cirillikával írt került stb.” (Karel Horálek)

A *cirill* írást valószínűleg a szükséglet hívta életre, hisz a glagolita ABC nehézkes volt, használata feltehetően sok gondtal járt. Azt máig sem döntötte el a szaktudomány, hogy az ószláv nyelvű írásbeliség gyakorlatában mikor kezdték használni a *cirill* írást, csupán annyi bizonyos, hogy az első szöveg- és szórványemlékek a IX. század végéről (Bulgária) és a X. század elejéről (Oroszország) valók. A legrégebbi emlék Sámuel bolgár cár sírfelirata 933-ból. A *cirill* ABC az unciális, tehát a görög nagy betűsor felhasználásával készült, amelyet külön írásjelekkel is kiegészítettek.

A *cirill* írás egészen bizonyosan a *Cirill* és *Metód* működése utáni korszakban keletkezett; máig sem került elő olyan bizonyíték, amely arra vallana, hogy „... a cirillika abban az alakban, ahogyan legrégebbi, cirillikával írt emlékekből ismerjük, már a Cirill és a Metód előtti időkben létezett volna” (Karel Horálek) Ezt az írásformát viszont később átvette és kanonizálta valamennyi görögkeleti szertartású szláv egyház s így hagyományozódott napjainkig.

Az ószláv írásbeliség és a horvátok

A Balkánon letelepedett horvát törzsek az állammá szerveződés folyamatában hosszabb ideig kapcsolatban voltak a bizánci birodalommal, így törvényszerű volt az innen eredő szláv írásbeliség elterjedése a horvátok lakta területeken. A rendelkezésre álló adatok szerint a Cirill által készített *glagolita* ABC kb. egy évszázadnyi idő leforgása alatt terjedt el az egész horvát királyságban. Erre utaltak már azok a történelmi adatok is, amelyek a szláv nyelvű liturgia visszaszorításával kapcsolatosak, nevezetesen Tomislav király 925-ben kiadott rendelkezése, amely először tiltotta meg az ószláv nyelvű liturgiát a vallásgyakorlatban, majd pedig az 1059/60-as spliti zsinat határozata, amely még keményebb és határozottabb fellépést sürgetett az ószláv nyelvű istentiszteletekkel szemben. Ha ilyen erőlyesen kellett fellépni a római érdekszférához igazodó uralkodóknak az ószláv nyelvű vallásgyakorlat ellen, akkor nyilván igen erős bázisról lehetett szó.

A *glagolita* írásbeliség ilyen erős kiterjedtségét nemcsak az olykori közvetlen bizánci szomszédság segítette, hanem az is, hogy amikor a Balaton környéki Kocelj fejedelemségből Metódnak és tanítványainak el kellett menekülni (Rasztiszlávot ui., aki a hittérítőt behívta, időközben Szvatopluk megbuktatta s ettől kezdve a bizánci kereszténység híveit a Nagymorva Birodalomban üldözték) – rövid morvaországi tartózkodás után a tanítványok egy része horvát földön talált menedéket.

A fokozatosan erősödő, a glagolita írásgyakorlatot és vele az ószláv nyelvűséget visszaszorítani igyekvő tendenciák ellenére a glagolita írásbeliség számos emléke fennmaradt, sőt egészen a XVI. századig használatban maradt. Az első, 1100 körül készült glagolita szöveg, a *Bašćanska ploča* a glagolita irodalmi emlékek egész sorát nyitotta meg. Ezekről külön fejezetben szólunk majd.

A délszláv népek és nyelvek

A letelepedésük idején még nagyjából egységes nyelvet beszélő délszlávok a történelmi fejlődés determinációjaképpen fokozatosan differenciálódtak. Így jött létre a mai Jugoszlávia területén élő négy délszláv nyelv- és népcsoport: a szlovén, a horvát, a szerb és a makedón. A *szlovének* a mai Jugoszlávia északnyugati részén, a Szutla folyótól nyugatra élnek. Az ő nyelvük különbözik leginkább a többi népcsoportétól – jöllehet, a Szlovéniával határos, ún. *kaj-horvát* nyelvterület dialektusa igen közel áll hozzá. A *horvátok* a történelmi Horvátország, Szlavónia, Dalmácia és a tengermellék (Primorje) területeit lakják, de jelentős lélekszámban élnek Bosznia-Hercegovinában is. Szórvány-szerűen megtaláljuk őket még a Vajdaságban (sokácok és bunyevácok). A *szerbek* Szerbia területén kívül a Vajdaságban és Bosznia-Hercegovinában élnek. A negyedik népcsoport, a *makedón* a Szerbiától délre és Crna Gorától (Montenegro) keletre eső országrészben él. Crna Gora lakói, a crnogoracok is a szerb-horvát nyelvet beszélik.

A szerbek és horvátok a lényegében egységes, *što*-dialektusú szerb-horvát (horvát-szerb) nyelvet beszélik, amelyen belül három kiejtésbeli változatot különböztetnek meg. Ezek az *ekavski*, *ijekavski* és *ikavski*, ami annyit jelent, hogy az egyes szavakban az egykori *ě* (je) hang helyén *e* (pl. mleko – tej), *je* (esetleg *ije*) (pl. mlijeko – tej), vagy *i* (mliko) áll. A mai szerb-horvát irodalmi nyelvet alkotó, az imént jellemzett *što* nyelvjárás mellett még van két másik dialektus is, ezeket *ča*- és *kaj-horvát* nyelvjárásnak nevezik. Az elnevezés a *mi?*, *mit?* kérdőnévmás változatain alapszik. Az említett kérdőnévmások jelentése a *što*-nyelvjárásban: *mi*, *mit?* = *što*, a *kaj*-nyelvjárásban ugyanez *kaj*, a *ča*-nyelvjárásban *ča*. Pl. *Mi ez?* = *Što* (v. *šta*) *je to?*, *Kaj je to?*, *Ča je to?* A *što*-dialektus csak a XIX. század első felétől lett egységes irodalmi nyelv.

A *makedón* nyelv is – miként a szlovén – jelentős mértékben különbözik a szerb-horvattól. Sokkal több közös vonása van viszont a bolgár nyelvvel a grammatika tekintetében. Szókincsében elég nagy a szerb-horvátra emlékeztető réteg.

A négy *délszláv* (*jugoslovenski* v. *jugoslavenski*) népcsoport szórványait a jugoszláv állam határain kívül is megtaláljuk. Jelentős számban élnek szlovének és horvátok Ausztriában (az utóbbiak Burgenlandban); szlovének, horvátok, szerbek Magyarországon; szerbek Romániában; makedónok Görögországban. Valamennyi népcsoport hosszabb idő óta az adott ország nemzetiségű lakosságának egy-egy rétegét képezi.

A szerb-horvát irodalmi nyelv

A ma használt szerb-horvát vagy horvát-szerb nyelv (*srpskohrvatski* ili *hrvatskosrpski jezik*) csak a legújabb időkben lett a két, különböző történelmi, gazdasági és kulturális feltételek között fejlődő délszláv nép irodalmi nyelve. A délszláv romantika korának nagy egyénisége, *Vuk Stefanović Karadžić* hirdette meg a XIX. század első felében azt a reformprogramot, amelynek megvalósulásával az új irodalmi nyelv polgárjogot kapott. A reform végrehajtása is jórészt az ő érdeme volt. 1814-ben egy szerb nyelvtant szerkesztett, majd 1818-ban közreadta 26 000 szót tartalmazó szótárát (*Srpski Rječnik*), amelyet a konzervatív egyházi körök ellenségesen fogadtak, ám ez nem törte meg Vuk akaraterejét, a munkát továbbfolytatta s 1827-ben már a megreformált szerb ábécét is közzétette, amely jelentősen leegyszerűsítette az írást, az addigi negyvenhat betű helyett mindössze huszonkilencet tartalmazott. 1852-ben szótárát második kiadásban is megjelentette, jelentősen kiegészítve annak szókincsanyagát (47 000).

Nyelvi reformjának alapelvét saját maga fogalmazta meg tömören: „*Írj, ahogyan beszélsz és olvasd, ahogy leírtad!*” A reform lényege különben az volt, hogy Karadžić a beszélt népnyelvet emelte irodalmi rangra és ezzel végérvényesen elvetette az ortodox egyház által hivatalosnak tekintett szlavjanoszerb nyelvet. Elképzelését, törekvéseit tudományos alapossággal valósította meg. Kiválasztotta azt a *što* nyelvjárást (hercegovinait), amely a Bosznia valamint Dalmácia, Szlavónia területén már régebben használt *što* irodalmi változatokhoz a legközelebb állott s így alkalmasnak bizonyult arra, hogy az új irodalmi nyelv bázisa legyen. Mindez azt is jelenti, hogy a Vuk-féle törekvéseknek a XVII–XVIII. században a horvát irodalomban is voltak már előzményei (*Pavao Ritter–Vitezović*, *Andrija Kačić Miošić* és *Antun Matija Reljković* is a *što* dialektus használatát szorgalmazta), így nem meglepő, hogy a kortárs horvát irodalmi és szellemi élet képviselőinek körében is hívekre talált Vuk reformja. *Ljudevit Gaj*, a horvát romantika jellegzetes egyénisége, az ún. illír mozgalom egyik vezetője maga is kísérletet tett a nyelvi reform terén, 1830-ban közreadta *A horvát-szláv helyesírás rövid alapja* (*Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisanja*, Buda, 1830.) c. művét, amelyben szintén az egységes délszláv nyelv megteremtésének szükségességét hangsúlyozta.

Vuk munkáját 1850-ben igazi siker koronázta: Bécsben a kor legjelentősebb szerb és horvát írói: *Duro Daničić*, *Ivan Kukuljević*, *Ivan Mazuranic*, *Dimitrije Demeter*) találkozóra gyűltek össze azzal a céllal, hogy az egységes irodalmi nyelv kérdésében egységre jussanak. Meg is történt s kimondták, hogy a *što* nyelvjárás *ije*-változatát fogadják el közös irodalmi nyelvként. Jellemző momentum a kérdést illetően az is, hogy a közös nyelv tudományos rendszerezését horvát nyelvtudós, Tomo Maretić végezte el *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* c. művében, amelynek első kiadása 1899-ben jelent meg.

A *ča* és a *kaj* nyelvjárás

A XIX. századot megelőző időszakban a ma már regionalitásba szorult, illetve népnyelvi változatként élő *ča* és *kaj* nyelvjárás is az irodalmi nyelv funkcióját töltötte be hosszabb-rövidebb ideig. A XIV. századig a horvátok lakta területek jóval nagyobb hányadán használták e két dialektust, mint ma. A jelenleg a *kaj*-nyelvet használók lakta területeken túl valószínűleg a *kaj* dialektus volt használatban Szlavónia jelentős részén is, a *ča* változatot pedig a tengerparttól a Kupa folyóig terjedő részen, Közép-Dalmáciában és Nyugat-Boszniában beszélték. A XIV. század után meginduló lassú visszaszorulást a *što*

dialektust beszélők bevándorlásával lehet magyarázni, akik a török elől menekülve jöttek az északibb országrészekbe, valamint a XVII. században Ausztria által létrehozott *határörvidék* kialakításával, ami szintén a lakosság jelentős mérvű átrétegződését eredményezte. A *ča* nyelvjárás ennek ellenére a XVI–XVII. században jelentős szépirodalmat felnevelő dialektus volt, amely Šiško Menčetić, Juraj Baraković, Ferenac Črko, Petar Zrinski, Fran Krsto Frankopan életművében öltött testet.

A *kaj* dialektus a XVI. században az észak-horvát nyelvterület egy részén (a Kupa folyótól északra lévő régi horvát vármegyékben, a varazsdban, a zágrábiban, a bjelovár-kőrösiben, valamint a Muraközben s még néhány helyen szórványszerűen) vált irodalmi nyelvvé. A század hetvenes és nyolcvanas éveiben néhány humanista műveltségű horvát író tudatos tevékenysége hívta életre jelentős eredményekkel. Ivan Pergošić varazsdi jegyző pl. Werbőczy *Tripartitumát* fordította le erre a nyelvre, Antun Vramec zágrábi kanonok egy magyar és olasz forrásokból kompilált világhíradót jelentetett meg, de fennmaradt ebből az időből *kaj*-horvát nyelvű történeti tárgyú epikus ének is. Még nyomda is segítette a *kaj*-irodalom kibontakozását, a muraközi Nedeliscsén a Zrínyi György által fenntartott Hofhalter-féle nyomda működött. A XVII. században talán még szervezettebbé lett ez az irodalom, a horvát barokk kultúra számos értéke kötődik hozzá. Juraj Habelić pl. *kaj* horvát-latin szótárt szerkesztett s egy moralizáló célzatú gyűjteményt állított össze, Matija Megdalenić Nyéki Vörös Mátyás műveinek egyikét dolgozta át *Zvončac (Csengetyű)* címmel, Gabriel Jurjević pedig egy *kaj* horvát episztoła-gyűjteményt adott közre. Még a XVIII. században is van néhány jelentős képviselője a *kaj* nyelvű irodalomnak. Csak a XIX. század első felében, az illir mozgalom idején szorul majd háttérbe.

Érdemes megemlíteni azonban, hogy regionális irodalmi nyelvként mindkét dialektus ma is használatos. A *ča* nyelvjárásban írott költészetnek olyan kiválóságai vannak, mint Marin Franičević és Šime Vučetić, a *kaj* dialektushoz pedig a XX. század legnagyobb horvát lírai műve kötődik, ezen a nyelven írta meg Miroslav Krleža híres verseskötetét, a *Petrica Kerempuh balladáit*. Arra is bőséggel van példa, hogy a két nyelvjárás szókincs anyaga, de grammatikai sajátosságai is beleolvadnak az irodalmi *što* dialektusban írott művek nyelvi anyagába.

BIBLIOGRÁFIA

- Brabec–Hraste–Živković: Gramatika hrvatskosrpskog jezika. Zagreb, 1961.
Horálek, Karel: Úvod do studia slovanských jazyků. Praha, 1962. Magyarul is: Bevezetés a szláv nyelvtudományba. Ford. dr. Sipos István. Bp., 1967.
Kombol, Mihovil: Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda. 2. izdanje. Zagreb, 1961.
Šišić, Ferdo: Pregled povijesti hrvatskoga naroda. Zagreb, 1962.
С. Д. Никифоров: Старославянский язык, Москва, 1955.
Djela Vatroslava Jagića IV. Prirედio Dr. Slavko Ježić. Zagreb, 1953. 207–267.
Hensel, W.: Slowiańszczyzna wczesnośredniowieczna. Warszawa, 1956.
Čulinović, Ferdo: Državopravna historija jugoslavenskih zemalja. Zagreb, 1961.
Barac, Antun: Jugoslavenska književnost. 2. izdanje. Zagreb, 1959.
Csuka Zoltán: A jugoszláv népek irodalmának története. Bp., 1963.
Juhász–Sipos: A bolgár irodalom története. Bp.
Sziklay László: A szlovák irodalom története. Bp., 1962.
Angyal–Iglói–Niederhauser–Ondruš–Sulán: Szláv népek és nyelvek. Bp., 1962.
Perényi–Arató: Jugoszlávia története. Bp., 1961.
Janez–Ravbar: Pregled slovenske književnosti. Maribor, 1965.
КОНЕСКИ, Б: Граматика на македонскиот јазик I—II. Скопје, 1954.
САВКОВИЋ, МИЛОШ: Југословенска књижевност. Београд, 1956.